

GLATZ FERENC

Hogyan tovább? Tanya, víz, Homokhátság

1. A természettörténelmi folyamatok felgyorsulásáról • 2. Az új világgazdasági folyamatok tanulságairól • 3. A nagytérségi szemlélet fontosságáról, a Homokhátságról • 4. Állam és politika új viszonyáról és felelősségvállalásáról • 5. A társadalmi akaratról és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózatról • 6. A tudományról

A jövőről beszélni csak a múlt tapasztalata alapján lehet. De a múlt csapda is lehet, amelybe beleragadunk. Részben nem vesszük észre, hogy a mai válságos helyzet épp amiatt jött létre, mert a múltat alakító, fenntartó tényezők nem léteznek többé. Már nincs igény a múlt értékei iránt. Vagy a múltban létezett környezeti-természeti feltételek nem találhatók már ma. Vagy a múlt kényszereit már nem fogadjuk el. Jelen esetben: lehet, hogy azok a tényezők nem léteznek többé, amelyek a tanyás települést életrevaló településformává emelték és tartották meg mintegy négyszáz éven át. S lehet, hogy azok a körülmények, amelyeket a tanyák nyújtani tudtak, nem felelnek meg a mai ember elvárásainak. Szembe kell nézni ezekkel a lehetőségekkel. Részben azért is lehet csapda a múlt, mert a jövő problémái lehetnek egészen más természetűek – ahogy a jelen esetben is, mint összegzésként bizonyítani látom a 21. század elején beszélve a tanyás településekről. A kutatói elme viszont a múlt tanulmányain iskolázódott. Vagyis a régi módszereknek nem biztos, hogy hasznát vehetjük. Mindenesetre egy biztos: a kutató elme előtt – és most mindnyájan kutató elmével nézzük a tanyás település jelenét, jövőjét – nem lehet semmi tabu.

A tanyás települések jövőjét kutató embernek szerintem sok tényezőt kell számba vennie. Közben készíti jegyzeteit, írja adatait a tanyás településről, emberekről, gazdálkodásról, életkörülményekről. Ezek közül most hatról szeretnék említést tenni. Figyelmükbe ajánlani.

1. *A természettörténelmi folyamatok felgyorsulásáról.* Ismert vagy legalábbis hallott-olvasott hír: az éghajlatkutatók szerint korunkban felgyorsul a Föld és légkörének felmelegedése, ami a következő évtizedekben aszályal, az édesvíz hiányával jár majd együtt. Arról nem érdemes most eszmét cserélni, hogy ennek a felmelegedésnek vajon az oka a Föld öntörvényű fejlődése, vagy pedig az ember közbeavatkozása a természettörténelmi folyamatokba, mindenekelőtt a fosszilis energiahordozók elégetése során felszabaduló szén-dioxid, illetve metán kiváltotta üvegházhatás a Földön. Ami

valószínűnek látszik szerintem: a szélsőséges időjárási jelenségek szaporodni fognak. Megfigyelések szerint kemény telek és aszályos, forró nyarak következnek a Kárpát-medencében, télen több csapadék, nyáron éppen még kevesebb várható. Ez azt is jelenti, hogy a tavaszi árvizek erősebbek lesznek, és a nyári aszályok még jobban megviselnek majd. A magyarországi tanyavilágot – embert és természetet, gazdaságot – ez nagyon is érinti: mivel a tanyavilág nagytérsége, a Homokhátság, a Duna–Tisza köze a Kárpát-medence alján fekszik. Számolni kell azzal, hogy a viták felújulnak a következő években is: vajon azért süllyed a talajvíz szintje a tanyavilág alatt, mert az utóbbi 90 esztendő túl sok területet „takart ki”, azaz a különböző Alföld-programok során művelés alá fogták azokat. Először az 1920–1930-as években, amikor a Trianonban elveszített területek pótlására akarták mezőgazdálkodásra igénybe venni a Duna–Tisza között, majd az 1960-as években, amikor szintén az élelemtermelés számára fedezték fel a Homokhátságot: az éghajlat egyéb tényezőit használandó, majd a térség hévizét is alkalmazni akarván. A környezetvédők egy csoportja állítja, hogy a túlzott mezőgazdálkodási igénybevétel eredményezte a talajvízcsökkenést, és könnyen vezethet a Homokhátság sivatagosodásához. Nem lehet a tanyavilág jövőjéről anélkül beszélni, hogy ne vennénk figyelembe minden jegyzetelésünknel ezt a megfontolást. Természetesen arról sem feledkezhetünk meg: a két háború között már tévedtünk egy ilyen óriásit. Mint amilyen tévedésnek a mai éghajlatkutatók ki vannak téve. Csak történészként emlékeztetek: az 1930-as években jött az aszályos évtized, erre a válasz: vízgazdálkodási, csatornázási, vízmegtartási program. Erre ösztönözte az időjárás-ingadozás az akkori tudományt és politikusokat, vízgazdálkodási, mezőgazdálkodási szakembereket. Azután jöttek az 1940-es évek, nagy vízbőséggel, árvizek tömegével, nem tudtunk mit kezdeni a vízzel. Következtetésünk: kevesebb biztosat tudunk, mint szükséges volna, és minden napi tapasztalat leírása segíthet – így a tanyakutatók leírása – a jövő pontosabb tervezésében. (Természetesen mondhatnák: van, ami biztos. Mégpedig: minden csepp vizet meg kell tartani. És ebben igazuk lenne, ha mondanák. Hozzáteszem: minden csepp vízzel takarékoskodni kell. Ebben meg nekem van feltétlenül igazam.)

2. *Az új világgazdasági folyamatok tanulságairól.* Az elmúlt két év nemcsak a pénzpiacokat rázta meg, hanem a gazdálkodási erkölcsökre is ráirányította a figyelmet. Nem lehet ilyen mértékben eladósodnia a társadalomnak, nem lehet a bankoknak ilyen mértékben fedezet nélküli pénzeket kiadni a polgároknak. Mert a fedezet nélküli hiteleket azután az államoknak kell megfizetni, a pénzükre vigyázó – és az eladósodásban vétlen – adófizető polgárok pénzéből. És még ráadásul meg is szüntették az adósok börtönét, ami azért évszázadokig elrendezte a fedezetlen kölcsönök dolgát: sem a bankok nem adták ki a pénzeinket ilyen könnyen, sem a felelőtlen emberek nem vették fel a kölcsönöket ilyen könnyedén. Akárhogy is értékeli ezt a folyamatot, az biztos, hogy csődbe ment az a második világháború után kialakult felfogás, amelyik a piac – és kulcsintézménye, a bank – spontán elrendező erejében hitt az élet minden terén. (Amely bankintézmény egyébként a pénzpiaci társadalom, amilyen a miénk is,

valóban kulcsintézménye. Csak nem mindent megoldó intézménye.) Fontos ez a tapasztalat, hogy ugyanis túltenghet az „álom”, az irreális „kockázat” a mindennapokban is. A településpolitika tervezésében is. Vannak elképzelések, amelyeket bármilyen lelkesen képviselnek is mozgalmárok, irreálisnak kell minősítenünk. A tanyasi életmódról beszélve is. Lehet valakinek szép, romantikus álma arról, hogy például saját tanyával rendelkezni milyen szép dolog, de kérdés: van-e hozzá pénze és valódi szellemi ereje. A tanyakutatásnak kell elmondania a valóságot: van-e jelen olyan társadalmi erő és van-e jelen olyan gazdasági erő, amely a tanya életmódot a 21. században értelmessé teszi? Egyáltalán, mit lehet a piacra bízni és mit lehet az államtól – támogatásban, illetve kedvezményben – elvárni? A tanyakutatást azért is támogatjuk, mert a realitásokat akarjuk az emberek elé vetíteni... Ez felelősség, kutatói felelősség kérdése is.

Lehet-e a Duna–Tisza térségében új típusú gazdálkodási rendszereket indítványozni? A sok felszíni víz kinyerését például halastavak üzemeltetésére. Amely nemzeti táplálkozásreformnak is lehetne alapja. Lehet-e a kis- és középüzemű élelemtermelésből még többet versenyképessé tenni a térségben, mint az jelenleg van? Van-e piaca a termékeknek? Részt vehet-e a Homokhátság abban a termékszerkezet-váltásban, amely a magyar mezőgazdálkodásra vár a következő évtizedekben? Ami szükségszerűen fogja leváltani a nagytáblás gabonatermelés egyoldalú kultuszát? (A nagy erő- és munkagépek bámulatának – kihasználatlanságával nem törődő – kultuszát? Lehet-e mindennek az új élelemtermelő kultúrának befogadója az alföldi tanyavilág?)

3. *A nagytársági szemlélet fontosságáról, a Homokhátságról.* Tudomásul kell venni, hogy a tanyáról mint településről csak a nagytárság egészének ismeretében lehet beszélni. Ezért is akárhányszor felvetettük a Homokhátság térségének fejlesztési lehetőségeit vagy visszafejlesztési kényszerét, akkor előkerült a tanya mint a legkisebb települési egység sorsa. A Homokhátság fejlesztését 2004-ben tűztük napirendre. Túl voltunk akkor már két Alföld-programon, szép dolgozatok születtek, kivihetetlen politikai és gazdasági feltételezésekkel. Nem minden historizáló romantika nélkül. (Remélt irodalmi termékek, amelyek remélt olvasóközönséggel számoltak. Senki nem minősítette azokat, vajon megvalósításuk reális-e a modern világban.) A tervkészítés nagyszerű dolog, nem baj. Különösen, ha van, aki ezt elfogadja, és a terveknek hisz és idetelepszik. De nincs értelme minderről beszélni, ha nem beszélünk a tanyán lakás életképességéről.

Nincs értelme például egyetlen tanya életképességéről sem beszélni, ha nem beszélünk a Duna–Tisza köze egészének jövőjéről. Mind természettörténelmi kilátásairól, mind emberi településviszonyairól. A 2004-ben indított Homokhátság-program nem talált politikai támogatásra, mert a politikának az volt a véleménye, hogy lyukas hordóba hordunk vizet. A Homokhátság térségét úgymond vissza kellene takarni, ös-gyepnek átadni. Igaz, azt nem vették figyelembe, hogy az ös-gyep kialakulása fél évszázad, s hogy az ember visszavonulása után nem a régi viszonyok állnak vissza, ha-

nem elvadulások. Nem is beszélve arról, hogy a lecsapolások előtti viszonyokat visszaállítani nem lehet. Derék városi környezetbarát álláspontok. Elgondolkodtató. Szövetségeseink állandóan veszésre játszanak?

De ez az álláspont érvényesült 2004–2006-ban is. Az, hogy a Homokhátság fejlesztése a természet még további kizsákmányolásával járna együtt, tehát rá kell hagyni a jövő és a piac kihatásaira. Annyit lehetett elérni, hogy 2007-ben mégiscsak született egy környezetgazdálkodási terv, amely az Akasztó–Apostag közötti középhátság térségében egy komplex vízgazdálkodási programot határozott el, és amely a legkorszerűbb víznyerési-vízvizsszatartási technikákkal a térség ivó-, öntöző- és szennyvízgazdálkodását valósítaná meg. (Mert mi hiszünk abban, hogy az emberi beavatkozás nemcsak ronthatja a természet esélyeit, hanem akár enyhítheti is a természet rombolásainak kihatását. Mert nemcsak az ember, hanem a természet is rombol: az éghajlatváltozás, az átalakuló folyásviszonyok eróziói, a lezúduló zápornennyiségek, vagy éppen a Föld-változás hidegüleasei-melegedései által előhívott kőzet- és talajdegradációk.) Mi hiszünk abban, hogy sikerül az Európai Unión belül okos környezetgazdálkodási programokat kifejleszteni. Ha ez megtörténik – és 2014-re ez elválik –, akkor nemcsak a Homokhátságnak, hanem a tanyás települési rendszernek is van jövője. Ha nem, akkor újra kell kezdeni gondolkodni.

4. *Állam és politika új viszonyáról és felelősségvállalásáról.* A nagy kérdések egyike az a mostani változó világban: vajon milyen államot is szeretnénk?

Milyen kötelezvényeket vállaljon fel az állam – az adófizető polgárok terhére, a költségvetés terhére – a polgárok támogatásában? Szerintem az állam egyik feladata a közhaszon megállapítása. Azon tevékenységeket, amelyek közhasznót hoznak, támogassa állami – azaz közösségi – eszközökkel. Ha annak közhaszna van, hogy a Duna–Tisza-hátság betelepült legyen, akkor adjon arra kedvezményeket, netán támogatásokat. Ha nincs közhaszna, akkor hagyja, engedje át a piacnak.

Az államtól továbbá joggal várjuk el, hogy harmóniát teremtsen a piac és a közérdek között. Így kell dönteni arról is, hogy mennyire célunk lakótanyát, gazdálkodó tanyát vagy pihenő-hétfégi tanyát fenntartani.

Az állam – és a politika – dolga eldönteni: milyen szolgáltatásokat kíván vagy képes az állampolgárnak biztosítani adója fejében. És milyen természeti-földrajzi körülmények között. Csatornázás, megközelíthetőség, internet-elérhetőség és így tovább.

És az államnak – illetve a politikának – kell eldöntenie, milyen jogszabálykörnyezetet akar teremteni, illetve milyen településrendszert kíván segíteni a jogszabálykörnyezettel. Ha például a jelenlegi rendszer marad, és a helyi embereknek szinte lehetetlenné teszik a saját termékeik felkínálását a turistáknak, akkor fel kell adni azt az elképzelésünket, hogy a falusi és tanyasi turizmus majd embereket vonz ide.

Most éppen tanyabarát politikával van dolgunk. (Mert ne feledjük: politika nélkül nem fog sikerülni semmiféle térség- vagy településfejlesztést végrehajtani. Sem nálunk, sem a világ bármelyik részén. Csak zárójelben jegyzem meg.) Van tanyahatározata az Országgyűlésnek. Korábban, 2004–2007-ben, amikor Homokhátság- és tanyas-

programot javasoltunk, más gondolkodású politikai vezetés volt. Nem került a Homokhátság a nagy országos akciótervek közé. Kérdés: sikerül-e a politika és a társadalmi elvárás, illetve a gazdasági realitás között összhangot teremteni.

5. *A társadalmi akaratról és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózatról.* Nincs értelme olyan programokat erőltetni, amelyeket az emberek nem tartanak magukénak. Meggyőzés szükséges, de ígéretések, lépre csalások, álmodozó magatartások támogatása közpénzekből, számomra – társadalomkutató számára – legalábbis „tilos”. A tanyakutatás, amelyet most indítványozunk, egyik célja lehet, hogy felmérjük: akarják-e az emberek a tanya települések örömeit, keserveit felvállalni. A tanya a magányra vágyó és önállóságban magát jól érző emberek településtípusa. Szilaj életformát feltételez.

Mégis: a tanyasi ember is környezetre, emberi környezetre vágyik. Képesek vagyunk-e olyan tanyasi térségeket formálni – úttal, telefonnal, közösségi épületekkel, amelyek megfelelnek a modern ember elvárásainak? Vajon az 1950–1960-as évek tanyaközpontjai voltak a jó irányjelzők? Vagy menjünk vissza a 16–19. század viszonyai közé? És ki fogja mindezt finanszírozni? Végül is nyolcszázezer emberről van szó... És szabad-e, és milyen arányban erőltetni a gazdálkodó tanya modelljét? Mert ha igen, akkor neki kell fogni a Duna–Tisza-csatornának, a vízvisszatartás különböző formáinak.

A társadalom véleménynyilvánításának van egy új intézménye, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat. Amely a vidéki emberek civil intézménye kíván lenni. Ahol találkozhatna végre politikus, helyi önkormányzati választott ember, tisztviselő, gazdálkodó, tanár, jogász, orvos és egyházi értelmiségi. Ezért is támogatja az MNVH a tanyakollégiumot, mert szándéka: a vidékfejlesztést politikai szintre emeljük. A tanyafejlesztés a vidékfejlesztés egyik legbonyolultabb ágazata. Mert szinte individuálisan kell dönteni minden egyes tanya vagy kistérség életképességéről.

6. *A tudományról.* A tudományról sok mindent elmondhatunk, de semmiképpen sem azt, hogy a mindentudás intézménye. A „kutató” akkor lesz „tudós”-sá, amikor felismeri, hogy mennyi mindent nem tud. Legalábbis szerintem. Így gondolkozom én az európai településtípusok fejlődésének kutatóival is. Sok mindent tudunk – például a városok dinamizmusáról az elmúlt ötezer évben –, de sok mindent nem. Azt még nem tudjuk, hogy miért ment végbe ilyen nagyarányú településpusztulás a 15. század közepén, amikor az ország gazdasági fejlődése felfelé ívelt. És azt sem tudjuk, miért maradtak meg például Magyarországon az 1970-es évek után az aprófalvak, amikor a tudomány már azt mondta, nincs értelme 2000 fő alatti települést fenntartani, és mindent el is követtek gazdaságpolitikai eszközökkel az aprófalvak felszámolásáért. Jelenleg is a magyar településrendszer több mint fele kistelepülésnek és harmada aprófalvakkal minősül. De azért bizonyos következtetésekre már jutottunk. És ezek közvetítéséért kell a tudomány eredményeit minden esetben megismerni.

Tudjuk, hogy a térség- és településfejlesztések már gazdasági-termelési-földrajzi ismereteket követelnek. Ha nem kapcsoljuk be a területfejlesztés szakembereit, ak-

kor nem reális terveket, hanem kívánság- vagy ötletlistákat fogunk gyártani. Ahogy az történt sok esetben az elmúlt évek kistérségi fejlesztési terveinek kialakításában. Azt is tudjuk, hogy a térségek fejlesztési terveinek készítésekor alaposan ismerni kell az Európai Unió és az országos regionális tervek elképzeléseit. Azok korrekciói lehetnek céljaink. Ismerni kell az európai uniós lehetőségeket a környezet- és településfejlesztésekről. És ismerni kell az elmúlt húsz esztendő fejlődési tendenciáit a térségben. És nyilatkozni kell a környezetvédő-élelemtermelő-öntözési szakembereknek, milyen kistérségben, vagy éppen mikrokörnyezetben milyen terveket látnak reálisnak a helyi talaj-, vízgazdálkodási mérések alapján. És így tovább...

A tanyakutatás tehát olyan embereket képez ki gyakorlat közben, akik az ismereteket igyekeznek szintetizálni. Mert a tanyakutatás az egyéni életváltozatok – természeti és emberi életváltozatok – kutatása, de emellett a legkülönbébb élettényezőik összegzésének tudománya is. Egy cseppben jelenik meg a tenger: az emberi vágyak, a gazdasági realitás, a természeti adottság együttese. Ez a szemlélet lehet eredményes, lehet eredménytelen. De szeretnénk, ha megpróbálnák alkalmazni. És minősíteni. Munkájuk során. Egy biztos: hozzá kell kezdeni valami előzetes elképzelés alapján. Ezt szolgálom én, ezt szolgáljuk mi, mint kutatók, tapasztalatainkkal, elgondolásainkkal. Lehet, hogy igazunk lesz. S ha nem, akkor sem ártunk senkinek...

A szerző akadémikus, az MNVH elnöke.

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

- A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. (Szerk. Enyedi György.) MTA Társadalomkutató Központ. Bp., 2007.
- Alföldi László: Felszíni és felszín alatti vizek. In: *Magyar tudománytár. Föld, víz, levegő.* (Szerk. Mészáros Ernő–Schweitzer Ferenc.) MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó. Bp., 2002. 207–256.
- Bácsy Ernő–Vizi E. Szilveszter: Az emberi élet minősége Magyarországon. In: *Népegészség, orvos, társadalom.* (Szerk. Glatz Ferenc. Programvez. Vizi E. Szilveszter.) MTA. Bp., 1998. 9–12.
- Beluszky Pál: *Magyarország településcsoporthajza.* Dialóg Campus. Budapest–Pécs, 1999.
- Beluszky Pál: A magyarországi településrendszer fejlődése. In: *Magyarország településkörnyezete.* (Szerk. Enyedi György.) MTA. Bp., 2000. 9–76.
- Csatári Bálint: A tanyák szerepe a vidékfejlesztésben. *A Falu*, 1999/4. 45–52.
- Csatári Bálint: Tézisek az Alföldről. In: *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld.* Szerk. Csatári Bálint–Timár Judit. (Programvez. Enyedi György–Csatári Bálint.) MTA Társadalomkutató Központ. Bp., 2002. 204–212.
- Für Lajos: A belterjes tanya. In: *A magyar tanyarendszer múltja.* (Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György.) Bp., 1980. 216–272.
- Glatz Ferenc: Az Alföld-program indulása. (1997. március 19.) In Glatz Ferenc: *Tudománypolitikai reformról, Akadémiáról.* Bp., 2002. 299–317.
- Glatz Ferenc: Vízjárás és életmódváltás az Alföldön. (Hátrányból előny: Árvízvédelem és vízgazdálkodás a Tiszán.) 2000. február 14. In Glatz Ferenc: *Helyünk Európában.* Bp., 2003. 471–484.
- Glatz Ferenc: A vidék közhaszna. *Ezredforduló*, 2005/3. 3–29.

- Glatz Ferenc: *Új vidékpolitika*. Párbeszéd a vidékért sorozat. MTA Társadalomkutató Központ. Bp., 2008.
- Hofer Tamás: A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái. In: *A magyar tanyarendszer múltja*. (Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György). Bp., 1980. 9–61.
- Kocsis Károly–Kovács Zoltán: A cigány népesség társadalomföldrajza. In: *A cigányok Magyarországon*. (Összeáll. Kemény István. Programvez. Vitányi Iván.) MTA. Bp., 1999. 13–19.
- Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik*. (Összeáll. Magyar István. Programvez. Michelberger Pál.) MTA, Budapest, 2000.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János: *Regionális gazdaságban*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2004.
- Magyar tudománytár*. Táj, település, régió. (Szerk. Enyedi György–Horváth Gyula.) MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó, Budapest, 2002.
- Magyarország településkörnyezete*. (Szerk. Enyedi György.) MTA, Budapest, 2000.
- Orosz István: A rideg tanya. In: *A magyar tanyarendszer múltja*. (Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György). Bp., 1980. 170–216.
- Rácz István: A tanyarendszer kialakulása. In: *A magyar tanyarendszer múltja*. (Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György). Bp., 1980. 97–148.
- Váradi József–Nagy István: A Tisza-völgy vízgazdálkodásának jövőképe. In: *A Tisza és vízrendszere, I–II. köt.* (Szerk. Teplán István. Programvez. Enyedi György–Teplán István.) MTA Társadalomkutató Központ. Bp., 2003. 117–132.